

COLLECTANEA TIBURTIANA

Tanulmányok Klaniczay Tibor
tiszteletére

Szeged
1990

COLLECTANEA TIBURTIANA

ADATTÁR
XVI-XVIII. SZÁZADI SZELLEMI MOZGALMAINK
TÖRTÉNETÉHEZ

10.

Szerkeszti
KESERŰ BÁLINT

KIADJA A JÓZSEF ATILA TUDOMÁNYEGYETEM

COLLECTANEA TIBURTIANA

Tanulmányok Klaniczay Tibor
tiszteletére

Szeged
1990

A kötetet szerkesztette

GALAVICS GÉZA
HERNER JÁNOS
KESERŰ BÁLINT

Technikai munkatárs

Machan Eszter

Szűcs József

MEGJELENT

A MŰVELŐDÉSI MINISZTERIUM ÉS A SOROS-ALAPÍTVÁNY
TÁMOGATÁSÁVAL

HU ISSN 0230-8495

ISBN 963 481 831 5

TARTALOM

HERNER JÁNOS — SZÖRÉNYI LÁSZLÓ	
A Tudás Könyve. Hasznos útmutató haladó kinczsásóknak	9
HOLL BÉLA	
Novum genus melodiae. Ismeretlen Szent István-sequentia két XIV. századi domonkos missaleban	35
KOCZISZKY ÉVA	
A csillaghit Janus költészetében (előtanulmány)	53
KEVEHÁZI KATALIN — MONOK ISTVÁN	
A Csongrád megyei levéltár ferences kódexe	65
KARNER KÁROLY	
Ritka könyvek és nyomtatványok soproni könyvtárakban	83
PAJORIN KLÁRA	
Egy ismeretlen hungaricum. Johann Gast <i>Convivales Sermones</i> című gyűjteménye	93
FEHÉR MÁTYÁS	
Mátyás király budai egyeteme Kassán (1526–1553)	105
VÍZKELETY ANDRÁS	
Nádasdi Bálint omniáriuma és beszéde a fejedelmi tisztről	121
SZABÓ GÉZA	
Sztárai Mihály ismeretlen énekének töredéke?	129
BOTTA ISTVÁN	
Huszár Gál reformátor (1512?–1575) háromszoros exkommunikációja	131
SZELESTEI N. LÁSZLÓ	
Albertus Cruciger löcsei pap levele Paul Eberhez Wittenbergbe (1563)	151
HECKENAST GUSZTÁV	
János Zsigmond végrendelete (1567)	155
LECH SZCZUCKI	
Fragmenta haeretica	171

PIRNÁT ANTAL Néhány adalék Johann Sommer és Melius Péter műveinek bibliográfiájához	179
SZABÓ GYÖRGY Gyulai Pál és Marcello Squarzialupi	185
MÁTÉ GYÖRGYI A Szentírás Apológiája a szombatosok régi könyvében	189
RITOÓKNÉ SZALAY ÁGNES Zsámboki János levelei Batthyány Boldizsárhoz	209
SZABÓ ANDRÁS A magyar későhumanizmus történetéhez	215
JANKOVICS JÓZSEF Zay Péter orvosságos könyvecskéje. „Nicasius doctor receptájából” ...	233
CSONKA FERENC Joannes Bocatius kiadatlan versei	241
BALÁZS MIHÁLY Ecsedi Báthory István levele Báthory Andrásához	253
SZABÓ ANDRÁS Monai János levele Ecsedi Báthory Istvánhoz	257
HERNER JÁNOS Szenci Molnár Albert levele Georg Remhez	261
VÁSÁRHELYI JUDIT Néhány adat Szenci Molnár Albert munkásságához	263
LUDÁNYI MÁRIA Könyvtárrendezés Thurzó György nádor udvarában 1611-ben	271
ERDEI KLÁRA Hungarikák a XVII. századi gottorfi és preetzi könyvtárakban	279
JERŽY SNOPEK Bethlen Gábor a lengyel kéziratokban	295
MÁTYÁS PÁL Adatok Tatrosy György krónikáíróról és Coronaeus Vaska Lőrincről ..	305
ÖTVÖS PÉTER Gyászvers Poppel Éva haláláról. Adalék a töredékes apróságokhoz ...	317

HÚBERT ILDIKÓ	
Zrínyi Miklóssal kapcsolatos levélmásolatok az esztergomi Batthyány-gyűjteményben	325
GÖMÖRI GYÖRGY	
Két levél a XVII. századból. Tolnai D. János levelezéséből	331
PETNEKI ÁRON	
Hitetlen Jezabel vagy Dicsőséges Judit? Báthory Zsófia apológiája (1674)	337
SZÖRÉNYI LÁSZLÓ	
Magyarország, az összes istenek lakóhelye. Schedl Frigyes kiséposza ..	345
NÉMETH S. KATALIN	
Détsei Sámuel emlékkönyve	351
HAJNÓCZI GÁBOR	
Vitruvius <i>De architectura</i> című műve a Budapesti Egyetemi Könyvtár Cod. lat. 32. kéziratában	363
H. TAKÁCS MARIANNA	
Jacopo del Sellaio Eszter királyné történetét ábrázoló tábláiról	375
PROKOPP MÁRIA	
Újabb kutatások Vitéz János esztergomi érsek studiójához	393
GALAVICS GÉZA	
Személyiség és reneszánsz portré. Ismeretlen magyarországi humanista-portré: Mossóczy Zakariás arcképe	401
MIKÓ ÁRPÁD	
Ianua mortis. Nicasius Ellebodus (1535–77) síremléke. Adalék a Radéczi-kör műpártolásához	419
BUZÁSI ENIKŐ	
Zrínyi és a későreneszánsz vitézi allegória. A szigetvári hős festett apoteózisa	431
SZABÓ PÉTER	
Bethlen Gábor lakadalmara csinált ekessegek	443
KOPPÁNY TIBOR	
Gótizáló tendenciák a magyarországi későreneszánsz építészetben	451
Utószó helyett	463
Table des matières	465
Képek	469

EGY ISMERETLEN HUNGARICUM
Johann Gast Convivales sermones című gyűjteménye

A breisachi születésű baseli humanista és teológus, Johann Gast (Johannes Gastius Brisacensis; 1490 körül – 1552. július 26.)¹ *Convivales sermones* című háromkötetes könyvében több olyan történet is olvasható, mely magyarországi eseményről vagy magyar személyről szól. A második kötet Konrad Humprecht frankfurti polgármesternek írt ajánlásában a szerző elárulja, hogy ő maga is járt Magyarországon: „Másvalaki ugyanis a syrakusai Sántító fiú festményt magasztalja, melynek szemlélőin látszott, hogy érzik a fiú fekélyének fájdalmát (hasonló festményt Magyarországon, Budán láttam, és ez élő színeivel az utolsó vacsorát olyan kifejezően rajzolta meg, hogy a kenyeret valódinak és a kelyhet valódinak mondtad volna).”²

Johann Gast 1525 tájt már a neves baseli nyomdász, Adam Petri házában lakott. Talán a parasztháború eseményei miatt vagy vallási okokból hagyta el szülőhazáját, majd véglegesen letelepedett Baselban, ahol 1529-től haláláig a Szent Márton-templom diakónusaként működött.³

Oecolampadius és Erasmus városában vált Gast ismert teológussá és humanista íróvá. Oecolampadiusnak az egyik leghűbb tanítványa volt, és mestere halála után célul tűzte ki, hogy annak összes művét megjelenteti. E szándékát nem sikerült teljes egészében megvalósítania, de nyolc kötet, mely a baseli reformátor prédikációit és előadásait tartalmazza, Gast kiadásában napvilágot látott. Személyesen ismerhette a – mint ő nevezte – „szent emlékü”⁴ Erasmust is, akinek később a leveleiből adott ki egy válogatást.⁵

¹Hans Jürgen Riechen, *Johann Gast*, in *Neue deutsche Biographie*, 6. Bd., Berlin, 1964, 85; Paul Burckhardt, *Johannes Gast*, in *Historisch-biographisches Lexikon der Schweiz*, 3. Bd., Neuenburg, 1926, 403; ID., *Die schriftstellerische Tätigkeit des Johannes Gast*, in *Basler Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde*, 42. (1943), 139–192; *Das Tagebuch des Johannes Gast. Ein Beitrag zur schweizerischen Reformationgeschichte*, bearb. von Paul Burckhardt, Basel, é. n. [1945], (Basler Chroniken 8), Einl. 13–110.

²„Nam alius picturam claudicantis pueri Syracusis, cuius ulceris dolorem etiam spectantes sentire (similem tabellam Budae in Ungaria conspexi, quae coenae dominicae descriptionem vivis coloribus ita expressam habebat, ut panem verum calicem verum dixisses) videbantur extollit.” Ioannes Gastius, *Tomus secundus convivialium sermonum*, Basileae, 1548, Brylinger, [2r.-v.] – A továbbiakban: *Conv. Serm.* II, 1548.

³Burckhardt, *Die schriftstellerische Tätigkeit*, i. m. 141–142; *Das Tagebuch* i. m. 54–55.

⁴Idézve: *Das Tagebuch* i. m. 83.

⁵Erasmus Roterodamus, *Epistolae familiares in tres centurias divisae*. Ed. Ioannes Gastius Brisacensis. Basileae, Bartholomaeus Westhemer, 1546.

Gast gazdagnak mondható oeuvre-jéből, mely túlnyomórészt protestáns teológusok műveinek kiadásából és fordításából áll,⁶ egykor a legnagyobb sikert *Convivales sermones* című gyűjteménye aratta. Munkásságából ma már szinte csak naplója és *De anabaptismi exordio, erroribus etc.* (Basel, Robert Winter, 1544) című műve ismert; e két könyvét mint nélkülözhetetlenül fontos történeti forrásokat tartja számon a tudomány.

Baseli letelepedése előtt Gast Európa több helyén megfordult. Budán kívül járt Boroszlóban, feltehetően Bécsben is, és különböző német városokban. Tőle magától tudjuk, hogy hosszú ideig tartó külföldi vándorlásainak az utolsó állomáshelye volt Boroszló, és onnan hazatért rajnai szülővárosába.⁷ Ezek szerint Boroszló előtt járt Budán, de ennek pontos idejét nem tudjuk, mivel a baseli letelepedése előtti időkből életrajzi adatai teljesen datálatlanok.

Magyarországon tartózkodásának időpontjáról, ill. tartalmáról Gast említett naplója sem ad útbaigazítást. Ez az értékes dokumentum, mely fontos ismereteket nyújt Basel mindennapjairól, az ott megfordult külföldiekről, az Egyetem tanáiról és jelentős teológusokról, a baseli reformációról és teológiai vitákról stb., töredékes állapotban maradt fenn, az ismert polihistor, Johannes Tryphius (1551–1617) baseli diakónus válogatásában, másolatában és részleges átdolgozásában. Csak az 1531. 1545. 1546. 1548., 1551–1552. évekből tartalmaz feljegyzéseket, de bizonyítható, hogy az eredeti változat a jelenleginél teljesebb volt, és az 1531 előtti évek eseményeit is regisztrálta.⁸ A ma ismert töredékben sem Gast magyarországi útjára vonatkozó utalást, sem konkrétan Magyarországról, magyar személyekről szóló adatokat nem találtam.

Gast életrajzának megírásához, így magyarországi útjának datálásához is érdemes volna alaposabban szemügyre venni levelezését. Kb. 370 levél maradt ránk, és ezek, néhány kivétellel, kiadatlanok. Gast zürichi, strassburgi, lipcsei és wittenbergi teológusokkal levelezett; magyar levelezőpartneréről nem tudunk. 212 levele Bullingernek, 141 pedig a strassburgi Konrad Hubertnek, Oecolampadius volt famulusának és Martin Bucer hívének szól. A levelezésben Gast hajdani magyarországi tartózkodásáról szóló visszaemlékezések, utalások is olvashatók.⁹

Gast életrajzírója feltételezte, hogy Gast Budán Simon Grynaeus tanítványa volt,¹⁰ de erről nincs semmilyen adatunk. Gast neve 1531-ben szerepel a baseli egyetem anyakönyvében, ezt megelőzően nem tudjuk, milyen iskolákat látogatott. Írásaiban később a legsűrűbben és a legnagyobb elismeréssel volt tanáraként Grynaeust emlegette,¹¹ aki 1529-től a baseli egyetemen tanított. Biztosan csak

⁶25 tételből álló műjegyzéket ld. Burckhardt, *Die schriftstellerische Tätigkeit* i. m. 147–152. – Ez a bibliográfia nem teljes, mert hiányzik belőle Erasmus leveleinek említett kiadása.

⁷*Margarita theologica* (Basel, 1544) című könyvének a camenzi Donatus Czolnernak szóló ajánlásából: „Nem hiszed, mennyire megindított engem szülővárosodnak a neve. Egykor, amikor Boroszlót, azt a szép és gazdag várost elhagytam, és hosszú vándorlás után a breisgauer Breisach am Rheinbe, szeretett szülőföldemre igyekeztem, néhány napot itt (Camenzban) töltöttem.” (Németül idézi *Das Tagebuch* i. m. 52.)

⁸I. m. 13–14. – Ld. még: *Gasts Tagebuch*. Im Auszügen behandelt von Tryphius. Übers., hrsg. Buxtorf-Falkeisen, Basel, 1856.

⁹*Das Tagebuch*, i. m. 86–100.

¹⁰I. m. 52; Burckhardt, *Die schriftstellerische Tätigkeit*, i. m. 140.

¹¹Uo.

azt állíthatjuk, hogy Baselban volt Grynaeus tanítványa, de lehetséges, hogy ismeretségük jóval korábról datálódott. Grynaeus feltehetően 1521–1522-ben tanított Budán.¹² Úgy tűnik, Gast is az 1520-as évek első felében tartózkodott Magyarországon. *De anapatismi ezordio* című könyve előszavában megemlíti, hogy Budán fogságba esett törökök tömeges lefejezésének is szemtanúja volt.¹³ Ez a vérengzés ugyan nem datálható, de leginkább Nándorfehérvár eleste (1521) után történhetett, a török–magyar harcok felújulása idején, amikor a töröknek sikerült megsemmisítenie a külső magyar végvári rendszert. E harcok folyamán a magyarok is számos kisebb-nagyobb győzelmet arattak a török felett.¹⁴

Később, Baselban írt könyveiben Gast szívesen emlékezett meg Magyarországról. Az egyik művében pl. *Christiana puella quod Hungaria Christi fidem receperit, in causa fuit* címmel beszél el egy kis történetet, mely szerint Szent István azért keresztelkedett meg, mert Gizella, akibe a híre alapján és a képmását meglátva beleszeretett, csak ezzel a feltétellel ment hozzá feleségül.¹⁵

1533-tól haláláig Gast több mint 25 könyvet jelentetett meg Baselban. Legnépszerűbb, legolvasottabb munkájának, a *Convivales sermones*nak (Asztali beszédek) három kötetű formálása egy teljes évtizedig tartott. Először 1541-ben Ioannes Peregrinus Petroselanus álnéven jelentetett meg egy *Convivales sermones* című, vegyes tárgyú gyűjteményt, mely a nagy érdeklődésre való tekintettel 1542-ben és 1543-ban kissé átdolgozva és kibővítve újra napvilágot látott. 1548-ban Gast egy újabb gyűjteményt adott ki, a már meglevő könyv második köteteként, majd 1549-ben negyedszer is újranyomták az első kötetet. A harmadik kötet először 1551-ben látott napvilágot, a továbbiakban (1554, 1561, 1566) a *Sermones* már háromkötetes műként jelent meg. Valamennyi itt felsorolt nyomtatványa baseli műhely terméke. Olvasták a könyvet a 17. században is. Erről tanúskodik egy hely nélkül, valószínűleg Párizsban megjelent nyomtatvány, mely „ex latrinitate Ioannis Gastii Brisacensis etc.” megjegyzéssel Gast egyik elbeszélésének francia fordítását tartalmazza, továbbá egy *Florilegium historicum* címmel indult anonim gyűjtemény, melynek a 2. és 3. kötete már a *Convivales sermones* címet viseli (Basel, 1686).¹⁶ A nyomdai megjelenési adatok alapján tehát úgy tűnik, hogy Gast könyve egykor eléggé népszerű olvasmány lehetett.

Ez a hajdani „sikerkönyv” nem tekinthető önálló írói teljesítménynek. Szerzője nem is törekedett eredetiségre, és ezt először megjelent gyűjteményének már a címével is kifejezte.¹⁷ Erről nyilatkozik e kötet ajánlásában is: „régí és

¹²Borzák István, *Simon Grynaeus – a Corvin-könyvtár őre?* in *Antik Tanulmányok*, 11 (1964), 264–268.

¹³*Das Tagebuch*, i. m. 52.

¹⁴Szakály Ferenc, *A mohácsi csata*, 2. kiad. Bp. 1977, (Sorsdöntő történelmi napok 2.) 19–21. Kubinyi András, *A szüvaszenidemetér–nagyolaszi győzelem 1523-ban. Adatok Mohács előzményéhez. in Hadtörténelmi Közlemények*, XXV (1978), 194.

¹⁵Ioannes Gastius, *De virginitatis custodia, uzorum in viros pietate et perfidia, de scortationis scelere et eius poena, de moribus ac virtutibus variarum gentium libri quatuor*, Basileae, Robertus Winter, 1544, 41–42.

¹⁶*The National Union Catalog, Pre-1956 Imprints*, Vol. 192, London, 1972, 278–279.

¹⁷[Johann Gast], *Convivialium sermonum liber, meris iocis, ac salibus non impudicis, neque lascivis, sed utilibus et seriis refertus, nonnunquam etiam admixtae sunt iucundae, et verae em narrationes, eaque omnia ez variis cum veterum, tum recentium monumentis decerpta, per Ioannem Peregrinum Petroselanum, etc.*

újabb írók tréfáit és asztali beszédeit izzadozva egy könyvbe gyűjtöttem, és semmi szemérmelent, semmi gyalázatost – ahogy ez többeknek szokásuk – nem válogattam bele, hanem csak csupa kegyes, ájtatos, helyeselhető dolgot, és semmi olyasmit, amitől a keresztyén vallás elborzadna.”¹⁸ (Az itt mondottak ellenére épp elég trágárságot, durvaságot is „összehordott” Gast a gyűjteményében, és ez is hozzájárulhatott könyve egykori sikeréhez.) Az első könyv elején Gast még gondosan felsorolja forrásként használt auktorait is, és ezek mind ókori klasszikusok vagy humanista szerzők. Az itt felsoroltakon kívül a további két kötetben Gast még más ókori és humanista szerzőkből, a Bibliából, az egyházatyákból és középkori történeti forrásokból is sűrűn merített. A másodkézből való történetek címe mellé többnyire odaírta rövidítve az auktorok nevét is. A második kötet első kiadásának előszavában saját, igaz történeteit hangsúlyozta, és arról írt, hogy ezek közé elegyített más szerzőktől származó történeteket.¹⁹ Ez utóbiak száma éppen elég nagy még itt is, a harmadik könyvet pedig csaknem teljes egészében ezek teszik ki.

A *Convivales sermones* egymással össze nem függő, hosszabb-rövidebb történetek gyűjteménye. E történetek témái igen változók. A mult és a szerző korának történelmi eseményeiről, kiváló személyek életéről, tetteiről és mondásairól, érdekes, sokszor hihetetlennek tűnő esetekről, a katolikus papok és a szerzetesek erkölcsstelségéről, elrettentő, kegyetlen tettekről, a német parasztháború borzalmairól stb. szólnak. Az a kisebb hányaduk, melyben a szerző kora megtörtént eseményeit vagy a saját élményét adja elő, sok esetben forrásértékű. A magyar tárgyú történetek egyben ízeltőt is nyújthatnak a könyv jellegéről.

A magyar őstörténetet a csodaszarvas-legenda, a hunok történelmét Aquileia meghódítása és Attila halála képviseli egy-egy rövid történettel, Jordanes és Prokopios alapján.²⁰ Nincs feltüntetve egy másik elbeszélésnek a származási helye, de nyilván olasz forrásból való, mert arról szól, hogy Johanna, akinek a hűgát András, Nagy Lajos öccse elcsábította, jogosan állt bosszút férjén.²¹ Számos szellemes történet, facetia olvasható a *Sermones*ben Zsigmond királyunkról,²² melyeket Gast valószínűleg az öt megelőző facetia-gyűjteményekből vett át. Facetiáinak egyike már Poggio Bracciolininél is megtalálható.²³ Andrea Mocenigótól való a Frangepán Kristóf kegyetlen tette című történet. Frangepán úgy állt bosszút engedetlen parasztjain, hogy hízélgéssel, csellel lépre csalta őket, majd kétszázuk szemét kiszúratta, bőrüket lenyúzatta, falujukat pedig felégettette.²⁴

Basileae, Westhemer, 1541.

¹⁸ „...veterum ac recentiorum scriptorum iocos et convivales sermones in unum libellum non citra sudorem congesimus, nihil impudicum, aut turpe, quemadmodum plerisque soliti sunt, sed pia omnia, sancta, plausibilia, et nihil a Christianae professionis nomine abhorrens, decerpimus.” (*I. m.* [3r].)

¹⁹ „...paucula ... ex diario domestico descripsi, quaeque negare potest nemo, quia verissima sint. Adhaec historias selectissimas, immiscere operae pretium duxi...” (*Conv. serm.* II. 1548, [3r].)

²⁰ Ioannes Gastius, *Tomus primus [-tertius] Convivialium sermonum etc.* Basileae, 1554 (a továbbiakban: *Conv. serm.* 1554), II. 43–44, 240–242, 329.

²¹ *I. m.* III. 100.

²² *I. m.* I. 16, 65, 130, 227, 239–240, 272, 297. II. 18–19, 269–270.

²³ *I. m.* I. 272; Poggius. Florentinus, *Facetiarum liber*, in ID., *Historiae convivales. Orationes etc.* Argentinae, per Ioannem Knoblochum, 1511. IVv.

²⁴ *Conv. serm.* 1554, II. 340.

Nincs auktormegjelölése a *De monachi mutatione mirabili, 1516* című történetnek. A boroszlói székesegyház hajdani kántoráról szól, aki részegeskedés terén a városban mindenkit felülmúlt. Egy szép napon felvétette magát a Szűz Mária-kolostorba, ahol aztán szerzetesi fogadalmat tett. Ravasz apátja leszoktatta az ivásról oly módon, hogy az ő tudta nélkül mindennap fokozatosan csökkentette a söradagját, mígnem józan, jámbor barát lett belőle.²⁵

A történet úgy hangzik, hogy akár személyes élményeken is alapulhatna. A cím melletti évszámnak végképp nincs jelentősége a leírt eset szempontjából. Elképzelhető volna, hogy ez az eredeti feljegyzés dátuma, illetve Gast egykori Boroszlóban tartózkodásának az időpontja. E mellett a következő tény szólna. A *Convivales sermones* második könyvének előszavában Gast elmondja, hogy művében teljesen igaz történetek is olvashatók, melyek az ő saját naplójából származnak. Biográfusa ebből kiindulva a *Convivales sermones* egyik történetét a szerző naplójának egyik feljegyzésével azonosította, és feltételezte, hogy a mű 1531 előtti évekkel datált történeteinek nagy része Gast egykori saját naplójából való.²⁶ Ugyanez a biográfus azonban kimutatta, hogy a Grynaeus csodálatos speyeri megszabadulásáról (1529) szóló elbeszélést Gast Melanchthontól vette át, az auktor feltüntetése nélkül,²⁷ és így nagyon kockázatosnak tűnik, hogy az egyes szám első személyében elbeszél vagy a másfajta, 1531 előtti évekből datált történeteket minden további nélkül a szerző saját élményeire vonatkoztassuk. Történetünket Gast később is hallhatta Boroszlóban, vagy máshol, esetleg irodalmi forrásból is vehette.

Nincs auktormegjelölése a *De episcopo Ungariae* című elbeszélésnek sem, melynek alapja megtörtént esemény lehetett. Ez a magyar püspök börtönbe vetett egy jámbor papot, aki arról prédikált, hogy a Szentírás nem tiltja a húsevést. Néhány hét múlva előhozatta a foglyot, és kiszabta a büntetést. Kacsákat, tyúkokat, nyulakat aggattatott a papra, majd ellene uszította a kutyákat. A szerencsétlennek így kellett végigmennie a városban, üvöltő, acsarkodó, a róla lógó állatokat tépő kutyák falkájától kisérvé. Sokan nézték szájalommal, de a gonoszak nevelték. Néhány nap múlva a püspök megbetegedett, kitört rajta az őrület és meghalt. Christianus Schesaeus (1535 körül–1585) később egy-két mondattal bővebben, de Gasttal csaknem szó szerint egyezően mondja el ugyanezt a történetet Statileo János (†1542) erdélyi püspökről.²⁸

Egy másik történet szerint, melynek címe mellett szintén nem találunk irodalmi forrásra való hivatkozást, II. Lajos király, mikor katonai segítséget akart küldeni Erdélybe, a főurak gyülekezetében panaszkodott szegénységéről, és elmondta, hogy pénz hiányában nem tudja az őt szorongató ellenséget feltartóztatni. Figyelmeztette az urakat, hogy ha nem gondolnak a kincstárra, és továbbra is felemésztik a királyi kincseket, elpusztul az egész ország. A királyt az udvari bolond oktatta

²⁵I. m. III. 35–36.

²⁶Das Tagebuch, i. m. 14.

²⁷Burckhardt, *Die schriftstellerische Tätigkeit*, i. m. 188–189; *Conv. serm. 1554*, II. 158–161.

²⁸*Conv. serm. 1554*, II. 11–12. – Vö. Christianus Schesaeus, *Opera quae supersunt omnia*, ed. Franciscus Csonka, Bp., 1979. 349–350. – Csonka Ferencnek köszönöm, hogy a Schesaeusszal való szövegegyezésre felhívta a figyelmemet.

ki. Uram királyom – mondta –, hogy tönkre ne menj, vedd vissza a püspököktől és a nemesektől azokat a birtokokat és jövedelmeket, melyeket egykor, gyermek korodban, nagylelkűen és megfontolatlanul nekik adtál. Így majd gazdagabb leszel, és ellen tudsz állni az ellenségnek. Gazdagnak kell ugyanis lennie, és minden eshetőségre készpénzzel kell rendelkeznie annak, aki másokon uralkodik, őrzi az országot és védi a népet. Azoknak viszont nincs szükségük aranyra és ezüstre, akiknek dolguk az engedelmesség, és a védelmet a királytól várják. Lógó orral távoztak mindazok, akik a bolond szavát hallgatták.²⁹

A legerjedelmesebb magyar történetét, mint jelzi, Gast Joachim Camerariustól vette át. Ez egy hosszú leírás a mohácsi csata előzményeiről, lefolyásáról és következményeiről.³⁰ Kerek, egész elbeszélés, több olyan adattal, melyet csak innen ismerünk. Nem szerepel Camerarius *De rebus Turcicis commentarii duo* című posztumusz könyvében (Frankfurt, 1598), ahol Camerariustól egy másik Mohács-leírást olvashatunk,³¹ melynél a mienk lényegesen bővebb, részletesebb, továbbá több konkrét adatot is tartalmaz. Ez a Mohács-tudósítás csak Nicolaus Reusner 1603-ban megjelent gyűjteményéből ismert,³² pedig valószínű, hogy már Gast közlése (1548)³³ előtt nyomtatásban napvilágot látott. Gast gyűjteménye mindenesetre azt bizonyítja, hogy ez a fontos Mohács-dokumentum már a 16. század közepén közkézen forgott, és a *Convivales sermones* népszerűségét tekintve, Nyugat-Európában a Mohácsról szóló ismeretek egyik legfőbb forrása lehetett.

A korabeli szájhagyományból meríthette Gast a török elleni védekezésről szóló történeteit. Ezek egyikét datálta (1542), és benne a Budán elfogott keresztény katonák halált megvető bátorságát örököltette meg. A lefegyverzett keresztények utolsó lehetőségig szembeszálltak a lemészárlásukra kirendelt törökökkel, közülük hatvanat pusztá kézzel megölték. A törökök utóbb – írja Gast – nem győzték dicsérni a „német” katonák bátorságát.³⁴ Pest ostrománál egy Rubisthius nevű német katona áldozta az életét Móric szász választófejedelem megmentéséért.³⁵

Hozzánk hasonlóan más nemzetek is kigyűjthetnék Gast művéből a róluk szóló történetek kisebb-nagyobb csokrát, és ezek összességükben is csak töredékét alkotnák a könyvnek. Gast ugyan főként történeti munkákból merített gyűjteménye összeállításánál, de a kiválóatott tartalmat antológiája egészének a célja, műfaja határozta meg.

Maguk a történetek műfajilag igen vegyesek, a vicctől, az anekdotától, a facetiától a humanista levélig vagy a rövidebb-hosszabb történelmi témájú elbeszélésekig. A „tréfák” túlnyomórészt a facetia műfajába tartoznak. Ebből kiindulva K. Vollert Gast művét egyenesen a facetia-gyűjtemények vonulatába állította bele, és arra hivatkozva, hogy a benne lévő facetiák többnyire nem eredetiek, azonki-

²⁹J. m. III. 42–43.

³⁰J. m. II. 101–107.

³¹Ioachimus Camerarius, *De rebus Turcicis commentarii duo* Francofurdi, Andras Wechel, 1598, 72. Ennek a forrása valószínűleg Paolo Giovo (Waczulik Margit, *A török korszak kezdetének nyugati történelmi irodalma a 16. században*. Bp. 1937, Történelmi tanulmányok 1., 69).

³²Waczulik, i. m. 69.

³³*Conv. serm. 1548* II. 102–107.

³⁴*Conv. serm. 1554*, III. 97. – Itt a dátum, sajtóhibával 1524.

³⁵J. m. I. 189–190.

vül moralizáló, oktató, elbeszélő történetekkel is keverednek, a facetia műfaj el-satnyulását, kifáradását látta a *Sermones*-ben.³⁶ Gast gyűjteményén azonban nem helyes számon kérni a humanista facetia eredetiségét. Nemcsak azért, mert a szerző, mint láttuk, bevallottan sem törekedett önálló írói teljesítményre, hanem azért sem, mert műve, mint ez magyar történeteiből is érzékelhető, nem egyszerűen facetia-gyűjtemény, sőt humoros történetei sem minden esetben facetiák.

Gast könyvének címe azonos Konrad Peutinger *Sermones convivales de mirandis Germaniae antiquitatibus* című művének (első kiadása Argentinae, Ioannes Prūs, 1506) műfajmegjelölésével, vagy a nála későbbi (1566) lutheri *Tischgespräche* címével. Gast ismert ókori asztali beszélgetéseket, ezek közül Plutarchos *Symposiakaját* (latinul *Quaestiones convivales*) és Macrobius *Saturnaliáját* idézi is saját művében.³⁷ *Sermonese*, mint már címe is jelzi, kapcsolatban áll az irodalmi symposionokkal, de műfajilag eltérő tőlük. Nem asztali beszélgetés (symposion, convivium), hanem asztali beszélgetésekre szánt tréfás és komoly történetek gyűjteménye, melyet egy hallatlanul sokat olvasott, humanista műveltségű tudós állított össze olvasmányaiából, és tarkított a saját korában megtörtént, másoktól hallott vagy saját maga által megélt események, kuriózumok elbeszélésével.

Történetei Gast valódi ünnapi lakomákon, conviviumokon való publikálásra szánta. A második kötet első kiadásának ajánlásában gyűjteménye kettős célját fogalmazta meg. Egyrészt azoknak az embereknek kínál ókori és újabb példákat, ösztönzéseket és a veszélyek elkerülésére fegyvereket, akik szerencsésen akarnak foglódni az „államban”, a közéletben, „melynek okos emberekre és bölcsességszeretőkre (philosophus-okra) van szüksége”.³⁸ „Ezenkívül – írja – itt anyagot nyújtunk a tiszteletre méltó asztali ünnepek felvidítésére, és olyan beszélgetéseket is kínálunk, amilyeneket a görögök, akik ilyeneket folytathattak a csemege feltalálásáig, élethasznosságúaknak mondtak.”³⁹ A háromkötetes, kész gyűjtemény szerzői ajánlása szerint a könyv előző változatait szívesen fogadták az olvasók, részben ékes stílusa miatt, részben „a különféle, a mi viharos századunk képét tükröző történetek miatt, melyek helyt kaphatnak a tisztas conviviumokon.”⁴⁰

Az irodalmi symposion műfaj léte – az ókorié és a humanistáé egyaránt – a ténylegesen megrendezett asztali beszélgetések divatjával függ össze. A műfaj egyes alkotásaiban a szerzők kortársaiknak, ismert vagy híressé vált történeti személyeknek az asztali összejöveteleit örökítették meg a művészi megformálás eszközeivel.⁴¹ Mint erre a görögök symposionjaira való fenti utalásából következtethetünk, Gastot elsősorban nem a híres görögök symposionjai foglalkoztatták, hanem

³⁶Konrad Vollert, *Zur Geschichte der lateinischen Facetien-Sammlungen des XV. und XVI. Jahrhunderts*. Berlin, 1912. (Palaestra, 113), 101–110.

³⁷*Conv. Serm. 1554* I. 19.

³⁸Vö. *Conv. serm. 1548*, II. [3r].

³⁹„Praeterea subiicitur hic materia exhilarandi convivia honesta, offeruntur etiam sermones quos Graeci, βιωφελεις dicunt, qui donec secunda mensa invecta fuerit, seri poterunt.” (*Conv. serm. 1548*, II. [3v].)

⁴⁰„Et multi qui hactenus libellum evolverunt (nam quarto iam sub prelum revocatur) iucundissimo sane animo legerunt, cum ob variarum rerum historias, nostri turbulentissimi saeculi imaginem referentes, quae in conviviis honestis locum habere possunt...” (*Conv. serm. 1554*, I. 5.)

⁴¹Erről bővebben ld. *Bonfini Symposionja* c. cikkemet, ItK. 1981, 511–534; *Reneszánsz-füzetek*, 50.

inkább a mögöttük álló névteleneknek, a görög kultúra hordozóinak a symposionjai, melyekről nem maradt fenn részletes tájékoztatás. Úgy tűnik, hogy a saját korából sem elsősorban a tudósok, a hozzá hasonló humanisták értékelték őt, hanem inkább a névtelen tömeg, és annak a conviviumaihoz állított össze tanító céllal gyakorlati példatárt.

A *Convivales sermones* Francesco Filelfo *Convivia Mediolanensia* (1443) című művétől egy évszázad, Ficino *Symposionjától* (1467) és Bonfiniétól (1485) évtizedek választják el. Az eltelt idő folyamán bővültek, kiegészültek és sokat változtak maguknak a humanistáknak a symposionokra vonatkozó ismeretei, igényei is. Gast gyűjteménye mellett erről tanúskodik Janus Cornariusnak 1546-ban Frankfurtban írt értekezése, a *Könyvecske a régi görögök és a mai németek asztali összejöveteleinek módjáról, szokásairól és beszédeiről, valamint a szerelem kiválóságáról, továbbá Platón és Xenophón különbözéséről*. Ez a tanulmány Janus Cornarius két másik munkájával, a Platón- és a Xenophón-*Symposion* latin fordításával együtt látott napvilágot 1548-ban – ugyanabban az évben, mint a *Convivales sermones* második kötetének első kiadása – Gast keresztkomájának, Oporinnak a nyomdájában.⁴²

Janus Cornarius (Johann Haynpol, Hagenbut, 1500–1558) híres orvos és kiváló filológus volt. Latinra újrarendítve kiadta Platón összes művét (1561), és közzétette a teljes hippokratési corpust, melyet Erasmusszal és másokkal együtt ültetett át latinra. Hosszabb ideig élt Baselban, és ott Erasmus bizalmas barátai közé tartozott.⁴³

Platón *Symposionját* Ficino után fordította újra, Xenophónét pedig ő tolmácsolta először latinul. E két mű tökéletes ismerete készítette őt arra, hogy összehasonlítsa őket egymással (ez mindmáig kedvelt témája a klasszika-filológiának), és egybevesse kora német symposionjait a görögökéivel. Mint mondja: „Én pedig a mi embereinknek, a germánoknak a conviviumjairól fogok előadni egyet s mást, amelyek nem mindenben felelnek meg azok (ti. a görögök) symposionjainak, de mégis a tisztes szórakozás látványát nyújtják, és ennyiben megérdemlik azok, akiket a görögök barbároknak neveztek, hogy Görögország legbölcsebb embereivel összehasonlítsák őket.”⁴⁴ A germánokat nemcsak az ókoriak hívták barbároknak, hanem Cornarius előtt egy fél évszázaddal, éppen symposionjaikat ábrázolva, Konrad Celtes is. A „germán” humanizmus atyja, aki sodalításaiban német földön is meghonosította az Itáliában és Magyarországon már korábban divatosá vált humanista symposionokat, *De symposiis Germanorum* című epigrammájában a

⁴²Janus Cornarius, *De conviviorum veterum Graecorum, et hoc tempore Germanorum ritibus, moribus ac sermonibus, ite de Amoris praestantia, et de Platonis et Xenophontis dissensione, Libellus. Item Platonis ...Symposium, eodem Iano Cornario interprete, et Xenophontis ...Symposium, ab eodem Latine conscriptum*. Basileae, Ioannes Oporinus, 1548; a továbbiakban: Cornarius, *Libellus*. – Gast és Oporin kapcsolatáról: *Das Tagebuch*, i. m. 86; Burckhardt, *Die schriftstellerische Tätigkeit*, i. m. 145.

⁴³Christian Gottlieb Jöcher, *Allgemeines Gelehrten Lexicon*, 1., Leipzig, 1750, 2101–2102; A. Hirsch, in *Allgemeine Deutsche Biographie* 4., Leipzig, 1876. 481; *Biographisches Lexikon der hervorragenden Ärzte*, hrsg. August Hirsch, 2. Aufl., 3., Wien, 1931, 15–16.

⁴⁴„Ego vero de nostrorum hominum, Germanorum inquam, conviviis quaedam producam, non ex omni parte illorum simposiis respondentia, sed tamen aliquam honestae exhilarationis speciem prae se ferentia, in quantum Barbari ab illis appellati, cum sapientissimis Graeciae hominibus comparari merentur.” (Cornarius, *Libellus*, 12.)

bajorokat nevezte barbároknak („barbara turba”; „Bavara barbaricis terra referta viris”), mivel symposionjaikon szégyentelenül, fiúcskák és zsenge lánykák szemérmét sem respektálva, kizárólag obszcén témákról társalogtak.⁴⁵

Cornarius összehasonlításában saját hofitársai a „legbölcsebb görögökkel”, azaz Sókratésszel és barátaival szemben nem maradnak alul, sőt itt-ott felül is múlják őket. Könyvecskéjéből a németek symposionjairól nagyjából a következőket tudjuk meg. Ezeken különböző nagyságú poharakból többnyire sört isznak – legjobb a hamburgi –, mivel kevés a bor. Cornarius helyteleníti, hogy a platóni symposionról eltávolították a nőket. „Civilizáltabbaknak” tartja saját honfitársait, akik magukkal viszik társukat, és körbeviszik vagy mellette ülnek.⁴⁶ A német összejöveteleken divatosak a játékok (kocka, kártya stb.); a koszorúzás, a hangszeres zene; énekelni nem szokás, csak Közép-Németországbaan, az ércbányák vidékén. A meghívottak száma nem meghatározott, ez az alkalomtól függ, de kerülik a magas létszámot. Elképzelhetetlen náluk az, ami Platón Symposionjában, hogy éjszaka közepén hangos, részeg társaság (Alkibiadés és kompániája) zavarja meg a békésen iddógálók és beszélgetők nyugalmat.⁴⁷

Míndez bizony csak részben emlékeztet a görögök symposionjaira vagy az ókortól, azaz „saját” múltjuktól elbűvölt 15. századi olasz humanisták hasonló összejöveteleire. Az ezekről szóló ismereteinkkel ellentétes az is, amit Janus Cornarius a vendégek személyéről mond. Hangvételeiből úgy tűnik, hogy ebben is saját honfitársainak ad igazat: „Ugyanis amit Martialis poéta írt: Kérdelek, melyik a legjobb convivium? – és megválaszolt: Melyre táncsipos nem érkezik, ez nálunk csaknem erre változtatható: Melyre filozófus nem érkezik; melyre bölcs férfi nem érkezik. Gyűlöletes ugyanis poharazás közben a bölcsességet fitogtatni.”⁴⁸ Ezt teszi – olvassuk – „a csodamód dölyfös mai filozófusfajta” (hodiernum philosophorum genus mire est superciliosum), mely a főhelyre tülekedti magát és mást nem hagy szóhoz jutni. Az ilyet nemigen engedik oda a német symposionokra, vagy ha igen, halkan kell társalognia, filozofálnia, hogy mások is megszólalhassanak. És öneki is tapsolnia kell mások beszédén, ha nem akarja, hogy az egész symposion kellemetlen hangulatúvá váljék.⁴⁹

Vajon – kérdezhetjük némi nosztalgiával – milyen helyet juttattak volna ezeken a symposionokon a fontoskodó, tudálékos Eryximachosnak, a Platón-*Symposion* gyengéd ironiával megjelenített orvostudósának vagy a Bonfini-*Symposion* nagyszájú Galeotto Marziójának? A Cornariustól meglehetősen idealizált „germán” összejöveteleken nem sok helye juthatott a „komolyabb” humornak. Erre következtethetünk abból, amit Cornarius a német symposionbeszélgetésekről mond: „... ami az asz-

⁴⁵Vö. Konrad Celtes, *Fünf Bücher Epigramme*, hrsg. Karl Hartfelder, Berlin, 1881, Ep. II/15, pp. 24–25.

⁴⁶„Atque hac parte nostri etiam civiliores Platonis illis sympotis videri debent.” (Cornarius, *Libellus*, 34.)

⁴⁷Vö. i. m. 29–42.

⁴⁸„Nam quod Martialis poeta scripsit, / Quod optimum sit quaeritis convivium? / Et respondit, / In quod choruales non venit. / Hoc apud nos in hanc fere formam mutari potest, / In quod philosophus non venit. / In quod sapiens vir non venit. / Odiosum est enim, inter pocula sapientiam stentari conari.” (I. m. 40.)

⁴⁹Vö. i. m. 41.

tali beszélgetéseket (sermones convivales!) illeti, Germániánk nem szívesen ad helyt azoknak a súlyos és komoly platóniaknak, melyek azért a gúnyolódásoknak nincsenek híján, s nem fogadja szívesen azokat a xenophóniakat sem, melyek csipkelődésekből és csúfolódásokból vannak összeállítva. ... Nálunk a symposion-beszédek csaknem rögtönzöttek, azokról a dolgokról, melyek amint ott közöttük felmerülnek, alkalmat adnak a társalgásra, hacsak éppen nem hoz valaki valamilyen friss és új hírt az események jelenlegi állásáról, amit a szerencse változása eredményezett, vagy ez nem áll úgy, hogy valamely jövődő változásra enged következtetni.”⁵⁰

Mint látható, Xenophón és Platón *Symposion*jának a tanulmányozása és összehasonlítása Janus Cornarius figyelmét szülőföldje névtelen tömegére, a német népre irányította. Könyvecskéjében a „germánok” asztali ünnepei, minden különbözőségük ellenére is, egyenrangúak a görög symposionokkal. A német conviviumokhoz hasonlóan folytak és folynak, az ókortól máig az egyszerű, névtelen emberek italozással egybekötött kulturált összejövetelei, csak éppen Cornariusig senki sem szentelt nekik figyelmet, senki sem tartotta őket érdemesnek arra, hogy szót ejtessen róluk. Leírásukkal Cornarius hozzájárult ahhoz, hogy lemossa népéről a barbár jelzőt, melyet arra, a bajorok symposionjait bemutatva, nem is olyan nagyon rég még a saját honfitársa, Celtes alkalmazott.

Azok az összejövetelek, melyeken Johann Gast publikálni szánta *Convivales sermones*ét, leginkább a Janus Cornariustól leírt német conviviumokhoz lehetnek hasonlóak. A németek asztali összejöveteleivel állhattak közeli rokonságban azok a conviviumok, melyeken, *Sermonese* létrejötté idején, Gast is részt vett Baselban.

Gast naplójában többször is találkozunk a convivium szóval. A naplóró olykor azt is feljegyezte, ha tudós barátai szűkebb társaságban hívták meg őt vendégségbe, de ezeket az összejöveteleket többnyire az ebéd vagy a vacsora szóval jelöli. A tőle conviviumnak nevezett fogalom lakomával egybekötött közéleti vagy intézményi esemény. 1546. január 6-án, Vízkereszt ünnepén Basel fő „politikusaikat” hívta meg conviviumra Johann Truchsess nemes, aki előző évben kapott polgárjogot a városban.⁵¹ 1548. szeptember 4-én a baseli tanács rendezett conviviumot a Curia épületében. Ez az összejövetel egész napos lehetett, mert ebéddel és vacsorával is megvendégelték a résztvevőket. Jelen voltak a papok is, de a diakónusokat – tehát Gastot is – csak vacsorára hívták meg.⁵² Ugyanebben az évben, október 11-én Johann Brenzet, a német reformátor teológust tisztelte meg convivium-rendezéssel a baseli egyetem. Ezen öt asztalt foglaltak el a vendégek.⁵³ Conviviumokkal ünnepelték az újévet a baseli céhek. 1552. január 1-e péntekre esett. Gast azt is feljegyezte, hogy a conviviumokon többen nem akartak húst enni, így árulva el magukról, hogy még a pápista babonához kötődnek.⁵⁴

⁵⁰ „Sunt itaque apud nos sermones symposiorum fere extemporales, de his rebus quae simul ut inter ipsos praesentes fiunt, ita colloquendi occasionem praebent, nisi fortassis quis aliquid novae ac recentis famae afferat, de praesenti rerum statu, fortunarum mutatione facta, aut sic se habente, ut mutatio aliqua futura credatur.” (I. m. 40.)

⁵¹ *Das Tagebuch*, i. m. 250.

⁵² I. m. 352.

⁵³ I. m. 360.

⁵⁴ I. m. 410.

E baseli conviviumokról szóló adatok közelebbről megvilágítják a *Convivales sermones* – fenteb idézett – kettős célját is, mely szerint a szerző egyrészt a közéletben forgolódnak, másrészt a conviviumok vendégeinek kívánt megfelelő, hasznos témákat, társalgási repertoárt összeállítani. Gast jól tudhatta, hogy ünnepélyes asztali összejöveteleiken milyen beszélgetésekkel szórakoznak, milyen témákat igényelnek a baseli papok, városi vezetők, polgárok és mesteremberek, valamint vendégeik, akik – mint Johann Brenz – külföldiek is lehettek, és műve összeállításakor valószínűleg ezeket az igényeket figyelembe is vette. Az ő történetei mellett nem unatkozhattak azok sem, akik nem rendelkeztek alapos műveltséggel. A *Sermonest* olvasva, hallgatva a humanista irodalmi műveltségéből is csemegézhettek, és szép latin stílust is tanulhattak a műből.

Gast *Convivales sermonese* csak részben felel meg azoknak a tényeknek, illetve követelményeknek, amelyeket Janus Cornarius a német symposion-beszédek tematikájáról megörökített. Mint láttuk, a műben „tréfák” is olvashatók, melyek – ahogy már utaltam rá – sok esetben obszcénak. Így aligha tételezhető fel, hogy Cornarius idején „Germánia” földjén már teljes egészében kivesztek volna a barbár jelzőt kiérdemelt, Celistől megörökített „symposionok”.

„Mindenki azt hallgatja a legszívesebben, aki röviden, kellemes és tetszetős beszéddel tud szólni”⁵⁵ – írta Janus Cornarius a német symposionbeszédek kapcsán. Gast *Convivales sermones*-e elnyerte a szerző kortársainak tetszését. E történetek, köztük a magyar vonatkozásúak, számos kiadásuk révén sok olvasóhoz eljutottak, sőt lényegesen ismertebbek, népszerűbbek is lehettek, mint ahogy ezt nyomdai megjelenésük sejtetni engedi. Ha szerzőjük szándéka beteljesedett, és helyt kaptak az asztali beszélgetéseken, tudósabb emberek közvetítésével ismereteket nyújthattak a magyarokról a latinul nem értő, esetleg írni-olvasni sem tudó rétegeknek is.

⁵⁵ „De qua re etiam libentissime ab omnibus auditur, qui et paucis, et facundo ac iucundo sermone transigere possit.” (Cornarius, *Libellus*, 40.)